

Southern Thai Women in Development: A Tale of Two Villages

Jawanit Kittitornkool

Ph.D.(Development Studies), Lecturer

Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University.

E-mail: jawanit.k@psu.ac.th

ABSTRACT

The paper aims to analyze the extent to which southern women are actively involved in the community development and the resources they obtained from their participation. The findings are based on literature review and a study in two villages in Songkhla and Phatthalung respectively. The paper begins with an overview of Thai women and gender ideologies, as well as the development of WID (Women in Development) policy in Thailand. Regardless of specific images of southern women, which are derived from the perceptions and experience of both men and women who have been prominently involved in development issues in the region, southern women are in similar situations to those in other regions. In addition, brief descriptions are given of both villages and the women interviewees, as well as phenomena of women's development involvement. With reference to concepts of household resource profiles and gender ideologies, it is concluded that the southern village women are not different from their sisters in other regions in terms of their positions in their development participation.

Keywords: development, Thai women, Thai women and development, southern Thai village women

ผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ในกระแสการพัฒนา: กรณีศึกษาสองหมู่บ้าน ในจังหวัดสงขลาและพัทลุง

เยาวนิจ กิตติธรรกุล

Ph.D.(Development Studies), อาจารย์

คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

E-mail: jawanit.k@psu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ และผลตอบแทนจากการมีส่วนร่วมดังกล่าวโดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเอกสารและการศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุงตามลำดับ บทความเริ่มต้นด้วยการนำเสนอภาพรวมของผู้หญิงไทยและอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย แนวทางและนโยบายการพัฒนาสตรีในประเทศไทย จากทัศนะและประสบการณ์ของผู้ชายและผู้หญิงซึ่งมีบทบาทเด่นในกิจกรรมการพัฒนาภาคใต้ สรุปได้ว่า แม้ผู้หญิงชาวใต้จะมีภาพลักษณ์แตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่น ๆ แต่พวกเขาก็อยู่ในสถานการณ์เดียวกับผู้หญิงในภาคอื่น ๆ จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านสองแห่งและผู้หญิงที่มีบทบาทนำในการพัฒนาหมู่บ้าน รวมทั้งเรื่องราวการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษา โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องฐานทรัพยากรของครัวเรือนและอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย พบว่า สถานะการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้มีลักษณะไม่แตกต่างจากผู้หญิงไทยในภาคอื่น ๆ

คำสำคัญ : การพัฒนา, ผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้กับการพัฒนา, ผู้หญิงไทย, ผู้หญิงไทยกับการพัฒนา

คำนำ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์บทบาทของผู้หญิงในการพัฒนาระดับหมู่บ้านและทรัพยากรที่ผู้หญิงกลุ่มดังกล่าวได้รับจากการมีส่วนร่วมในการพัฒนา (Lewis & McGregor, 1993) โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจเอกสารเกี่ยวกับผู้หญิงกับการพัฒนาในประเทศไทยและในภาคใต้ รวมทั้งการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีบทบาทสำคัญด้านการพัฒนาในภาคใต้จำนวน 12 คน และผลการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในหมู่บ้านสองแห่งในจังหวัดสงขลาและพัทลุงตามลำดับ ข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านในสงขลาเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของผู้เขียน

(Kittitornkool, 2000) ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านในพัทลุงเป็นผลการศึกษาในปี 2545 แม้ว่าหมู่บ้านทั้งสองแห่งจะมีสภาพภูมิประเทศแตกต่างกัน แต่ต่างก็เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้สำคัญของชุมชนมาหลายชั่วอายุคน ทั้งนี้ ชื่อหมู่บ้านและกรณีศึกษาล้วนเป็นชื่อสมมุติ

ภาพรวมของผู้หญิงไทยและอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย (Ideologies of Gender Relations)

การกำหนดแผนและการดำเนินงานตามแผน

พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้งแปดแผนที่ผ่านมานั้นสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพลังทางเศรษฐกิจและสังคมภายนอกประเทศ อันได้แก่ นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา พลังทางเศรษฐกิจในระดับนานาชาติภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และกระแสโลกาภิวัตน์ในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันระดับนานาชาตินี้ล้วนแต่สัมพันธ์โดยตรงกับองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในสังคมไทยด้วยเช่นกัน แม้ว่าสยามประเทศจะเปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นสังคมประชาธิปไตยแบบเลือกตั้งตั้งแต่ปี 2475 แต่ช่วงเวลาส่วนใหญ่ของยุคประชาธิปไตยถูกรอบงำโดยรัฐบาลเผด็จการทหารชุดแล้วชุดเล่า การพัฒนาเกษตรกรรมให้เป็นระบบทันสมัย เพื่อตอบสนองอุตสาหกรรมส่งออก โดยเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการรวมศูนย์อำนาจของระบบราชการ และกลุ่มเศรษฐกิจเป็นสาเหตุของปัญหาการด้อยพัฒนาของสังคมไทย ซึ่งปรากฏชัดเจนจากปัญหาสิ่งแวดล้อม ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความแตกแยกในสังคมไทย (Turton, 1987; Phong paichit & Baker, 1996; Bell, 1997; Bello et al., 1998) จนกระทั่งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา พลังรูปแบบใหม่ ๆ ในสังคม รวมทั้งแนวคิดการพัฒนาแบบใหม่ และประเด็นการพัฒนาสตรีจึงเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้น (Tantiwiranonda & Pandey, 1997)

ตามทัศนะของนักวิชาการจำนวนหนึ่ง ผู้หญิงไทยมีสถานภาพและบทบาทที่โดดเด่นในการผลิตและในชุมชน เมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชีย (Thitsa, 1980; Kirsch, 1982; Keyes, 1984; Turton, 1987; Pongsapich, 1997) อย่างไรก็ตาม ความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงชายและการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิงปรากฏชัดเจนจากสภาวะการณ์ต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาโสเภณีและภาพลักษณ์ของผู้หญิงไทยในสายตาต่างชาติ (Bell, 1997; Tantiwiranonda & Pandey, 1997) จากอดีตถึงปัจจุบัน ผู้หญิงไทยมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกิจกรรมการผลิตและงานในครัวเรือนทั้งในยุคที่สังคมไทยเป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้ จนกระทั่งหมู่บ้านได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ดังนั้น ชาย โพลิตีดา (2541) จึงตีความคำพังเพยที่มีมาแต่ดั้งเดิมว่า "ผู้หญิงเป็นช่างเท้าหลัง"

เสียใหม่ว่า ผู้หญิงเป็น "พลังขับเคลื่อน" ของครอบครัวและสังคม ดังที่ผู้หญิงจำนวนมากอพยพย้ายถิ่นฐานมาทำงานเป็นแรงงานราคาถูกในภาคบริการ และภาคอุตสาหกรรมส่งออก จึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การเจริญเติบโตของประเทศไทยมีรากฐานจากการซูร์ตีดผู้หญิงไทยนั่นเอง (National Commission on Women's Affairs, 1994; Somsawasdi & Theobald, 1997) สืบเนื่องจากความไม่เสมอภาคกันของบทบาทหญิงชาย และการกีดกันเพศหญิงซึ่งหยั่งรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมและสถาบันทางสังคม ผู้หญิงส่วนใหญ่จึงมักกระจุกอยู่ในระดับล่างๆ ของลำดับขั้นตำแหน่งหน้าที่ และถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจ (Thomson, 1997) ดังนั้น จึงอาจสรุปฐานะของผู้หญิงไทยได้ว่า "ผู้หญิงส่วนใหญ่ทำงานส่วนหนึ่งเป็นผู้จัดการ และส่วนน้อยเป็นนักบริหาร" (Phongpaichit & Baker, 1996, 114)

แม้ว่าความสำคัญของผู้หญิงได้ลดน้อยลงจากสมัยก่อน ซึ่งชุมชนชนบทมีการกำหนดให้ฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวฝ่ายหญิง (Matrilocality) ลูกสาวที่ย้ายถิ่นยังคงทำหน้าที่ของตนโดยการส่งเงินเลี้ยงดูพ่อแม่ มีผู้หญิงชนชั้นกลางเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากการขยายโอกาสทางการศึกษาและงานอาชีพในสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงทำงานส่วนใหญ่ในทุกระดับชั้นสังคมต่างแบกรับทั้งภาระหน้าที่ของแม่และผู้ดูแลบ้าน (Tantiwiramanonda & Pandey, 1997) และ Phananimamai (1996, 275) ตั้งข้อสังเกตว่าบรรทัดฐานดั้งเดิมที่เน้นให้ผู้หญิงรับผิดชอบงานบ้านและหาเลี้ยงครอบครัวยังคงดำรงอยู่ตลอดมา แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม ทั้งนี้ มีแนวโน้มว่างานอาชีพมีความขัดแย้งกับภาระความรับผิดชอบงานบ้านของผู้หญิงมากขึ้น จากสำมะโนครอบครัวไทย พ.ศ. 2537 ภัตสร ลิ้มมานนท์ (2541) ระบุว่า ผู้ปกครองส่วนใหญ่ยังคงมอบหมายให้ลูกสาวทำงานบ้านมากกว่าจะอบรมให้ทั้งลูกชายและลูกสาวช่วยทำงานบ้าน นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมักเป็นฝ่ายรับภาระงานบ้านเอง โดยไม่ได้คาดหวังให้ผู้ชายลงมือช่วยเหลือ

พุทธศาสนาและกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมได้ให้คุณค่าต่อบทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่ ซึ่งในแง่หนึ่งได้สืบทอดภาพลักษณ์ที่ด้อยกว่าของผู้หญิงด้วยโดยปริยาย แม้ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2538) ได้เน้นถึงโอกาส

ในการบรรลุลักษณะที่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย โดยอธิบายว่าอคติทางเพศนั้นเกิดจากบริบททางสังคมในช่วงที่พุทธศาสนาถือกำเนิดในสังคมอินเดีย และนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้สรุปในทำนองเดียวกันว่า การกีดกันเพศหญิงถูกเน้นย้ำด้วยอคติของผู้ชายในพุทธศาสนา (Phongpaichit et al., 1996; Pongsapich, 1997) แม้ว่าภิกษุณีเคยเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพุทธบริษัทในอดีต และยังคงดำรงอยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่ฐานะของภิกษุณียังคงไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมไทย ซึ่งอนุญาตให้ผู้หญิงเป็นได้เพียงแม่ชีเท่านั้น ขณะที่ผู้ชายสร้างสมบุญ ได้ด้วยการบวช ผู้หญิงเป็นฝ่ายอุปถัมภ์ให้ลูกชายได้เป็นอนุชาบุญในพุทธศาสนา ดังนั้น จึงเป็นที่รับรู้กันว่า ในฐานะภรรยาและมารดา ผู้หญิงจึงควรขยันขันแข็งกับกิจกรรมการทำบุญ ด้วยการทำอาหารถวายพระและเข้าร่วมงานบุญต่าง ๆ ของวัดอย่างสม่ำเสมอ (Thitsa, 1980; Kirsch, 1982; Mills, 1993; Phongpaichit et al., 1996) อนึ่ง อวยพร พาณิช (2541) ได้สรุปจากการสำรวจสภาพชีวิตคำพังเพยโบราณของไทยว่า ผู้ชายเป็นฝ่ายกำหนดมาตรฐานความประพฤติสำหรับผู้หญิง เพื่อเป็นกรอบบรรทัดฐานในการควบคุมผู้หญิงในฐานะภรรยา ทาส และลูกสาว กระบวนการกล่อมเกลางานสังคมนี้ดำรงอยู่เนื่องจากกลไกทางสังคมหลายประการ ไม่เพียงเฉพาะข้อคิดจากวรรณคดีเท่านั้น ในการสัมมนาที่จัดโดยสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยปี 2523 มีการระบุไว้ว่า ผู้หญิงควรจะอ่อนน้อมถ่อมตน รักษาภริยามารยาทให้งดงาม ทำหน้าที่ปรนนิบัติสามีและพ่อแม่ผู้ปกครอง เด็กผู้หญิงไทยถูกล้อหลอมด้วยค่านิยมของการเตรียมตัวเป็น "ภรรยาที่ดี" และ "แม่ที่ดี" ในอนาคต (Archavanitkul & Havanon, 1995) นอกจากนี้ Moller (1999) สรุปจากการวิเคราะห์แบบเรียนชั้นประถมศึกษาว่า ผู้หญิงถูกนำเสนอในฐานะ "ผู้ตาม" โดยไม่มีบทบาทในเชิงรุก ส่วน Boonyavatana (1999) วิเคราะห์ในด้านภาษาศาสตร์เชิงสังคมว่า แม้ผู้หญิงไทยในปัจจุบันมีฐานะทางสังคมดีขึ้น และได้รับการคุ้มครองสิทธิและความปลอดภัยจากรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 แต่ความขัดแย้งด้านอัตลักษณ์และสถานภาพของผู้หญิงไทยยังคงดำรงอยู่ต่อไปสืบเนื่องจากการใช้ภาษาแบบกีดกันผู้หญิงโดยสื่อมวลชน รวมทั้งผู้หญิงและผู้ชายด้วย

กล่าวโดยสรุปก็คือ ฐานะที่ด้อยกว่าของผู้หญิงไทย

สัมพันธ์กับคำสอนระดับโลกีย์ธรรมในพุทธศาสนาและบรรทัดฐานดั้งเดิม ซึ่งยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้สภาพเศรษฐกิจและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม โดยที่ผู้หญิงก็ยังคงมีบทบาทหาเลี้ยงครอบครัวและดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวไปด้วยพร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายเป็นได้ทั้งปัจจัยที่สร้างเสริมและเป็นอุปสรรคต่อชีวิตผู้หญิง ทั้งนี้ นิธิเอียวศรีวงศ์ (2538) ได้ตั้งข้อสังเกตจากกรณีของผู้หญิงที่ย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองว่า สถานภาพที่ต่ำต้อยของผู้หญิงมิได้นำไปสู่ "การกดขี่ทางเพศ" เสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมชนบท ซึ่งยังมีกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมรวมทั้งการที่ฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง การสืบสกุลตามฝ่ายหญิง (Matrilineality) และบทบาทที่สำคัญของผู้หญิงในพิธีกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่เอื้อต่อการคุ้มครองผู้หญิงมิให้ถูกผู้ชายเอาเปรียบ อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้หญิงย้ายถิ่นสู่เมือง แนวโน้มที่ผู้หญิงจะถูกผู้ชายเอาเปรียบหรือใช้กำลังรุนแรงก็เพิ่มขึ้นเนื่องจากบรรทัดฐานดั้งเดิมที่กำหนดความด้อยกว่าของผู้หญิงที่สืบทอดมา ขาดการกำกับด้วยโครงสร้างวัฒนธรรมและสังคมแบบดั้งเดิมเสียแล้ว

ผู้หญิงกับการพัฒนา (Women in Development) ในประเทศไทย

ประเด็นการพัฒนาสตรีในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากกระแสขนานชาติว่าด้วยสตรีกับการพัฒนาในการประกาศทศวรรษแห่งการพัฒนาสตรีขององค์การสหประชาชาติ (พ.ศ.2518 - 2528) รัฐบาลจึงได้เริ่มกำหนดปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาสตรี เมื่อประเทศไทยเข้าร่วมในการประชุมสัมมนาสตรีประเทศโลกที่สามที่กรุงไนโรบี เพื่อทบทวนความสำเร็จของทศวรรษแห่งการพัฒนาสตรีใน พ.ศ. 2528 รัฐบาลจึงได้จัดตั้งหน่วยงานเพื่อการพัฒนาสตรีขึ้น ซึ่งต่อมาในปี 2532 จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (ก.ส.ส.) และได้ส่งเสริมกิจกรรมเพื่อการพัฒนาสตรีอื่น ๆ ในระยะเวลาต่อมา (Phongsapich, 1997) กล่าวโดยสรุปก็คือ รัฐบาลได้ส่งเสริมการพัฒนาสตรีในสามระดับ ได้แก่ การจัดตั้งคณะกรรมการและหน่วยงานเฉพาะกิจระดับชาติ การจัดทำแผนระดับชาติ และการดำเนินงานตามแผนโดย

โครงการและกระทรวงต่าง ๆ (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991)

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติไม่ปรากฏว่ามีภาระบ่งชี้ประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงอย่างต่อเนื่อง และนโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงมีลักษณะไม่แน่นอนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ๆ เน้นที่ผู้ชายในฐานะหัวหน้าครอบครัว ส่วนผู้หญิงถูกจัดประเภทให้เป็นผู้รับสวัสดิการ มีการกล่าวถึงผู้หญิงครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) ในประเด็นการวางแผนครอบครัวเท่านั้น ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) การพัฒนาสตรีถูกผนวกรวมอยู่ในโครงการพัฒนาสังคมอื่น ๆ อันได้แก่ การศึกษา สุขภาพ และแรงงาน โดยเน้นถึงพลังการผลิตของผู้หญิงซึ่งสัมพันธ์กับทศวรรษแห่งการพัฒนาสตรีขององค์การสหประชาชาติ (พ.ศ. 2518 - 2528) (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991; 1997)

ประเด็นการพัฒนาสตรีปรากฏเป็นหัวข้อหนึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2530 - 2534) เพื่อเตรียมผู้หญิงเข้าสู่สังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม โดยจัดการฝึกอบรมทักษะการจัดการและงานอาชีพเบื้องต้น ใน พ.ศ.2524 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจขึ้น 2 ชุด เพื่อวางแผนพัฒนาสตรีระดับชาติ 2 แผน คือ แผนระยะสั้น (พ.ศ. 2525 - 2529) เพื่อใช้ผนวกเข้าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และแผนระยะยาว (พ.ศ. 2525 - 2544) เนื่องจากตระหนักถึงบทบาททั้ง 2 ด้านของผู้หญิงทั้งในครอบครัวและงานอาชีพ แผนระยะสั้นเน้นที่บริการด้านการส่งเสริมการศึกษาและสุขภาพของผู้หญิงใน 33 จังหวัดที่ยากจนที่สุดของประเทศ ส่วนแผนระยะยาวนั้นจำแนกผู้หญิงออกเป็น 6 กลุ่ม มีการวางแผนทางสำหรับนโยบายระยะยาว และกลไกในด้านต่างๆ เพื่อยกระดับสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงทั้งด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991; 1997) ต่อมาเมื่อมีการวิพากษ์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ว่ามิได้อ้างอิงถึงแผนระยะยาวดังกล่าว และมีได้แยกแยะกลุ่มเป้าหมายตามความต้องการที่แท้จริงของผู้หญิงแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้

แผนระยะสั้นและระยะยาวมีหน้าที่เพียงเสนอแนะ แต่มิได้มีอำนาจในการสั่งการใด ๆ ทั้งนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ก็สะท้อนถึงความสำคัญที่เปลี่ยนแปลงของทศวรรษที่ 2 แห่งการพัฒนาสตรีขององค์การสหประชาชาติ (พ.ศ.2528 - 2538) ส่วนแผนระยะยาว 20 ปีนั้นก็ถูกแทนที่ด้วยแผนระยะ 20 ปีฉบับใหม่ที่ตั้งเป้าหมายไว้สูงกว่าเดิม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) แตกต่างจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับอื่น ๆ เนื่องจากเน้นที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงถูกระบุถึงเฉพาะในบริบทของผู้ให้บริการทางเพศในตอนที่ว่าด้วยการพัฒนาศักยภาพของคนไทยเท่านั้น แม้ว่าผู้หญิงระดับผู้บริหารมีจำนวนน้อยในรัฐบาล และรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิง แต่มิได้ปรากฏว่ามี การกำหนดประเด็นเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายไว้ในแผนเลย (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991; 1997; Phong sapich, 1997)

โครงการเกี่ยวกับการพัฒนาสตรีของรัฐบาลส่วนใหญ่อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงทั้ง 4 อันได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงศึกษาธิการ องค์การสตรีที่สำคัญที่สุดคือ คณะกรรมการพัฒนาสตรีของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ซึ่งตั้งขึ้นตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 มีการจัดตั้งคณะกรรมการดังกล่าวในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และระดับชาติ เพื่อพัฒนาการริเริ่มและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกิจกรรมการพัฒนาท้องถิ่นและสวัสดิการ รวมทั้งเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในเมือง ท้องถิ่นด้วย (เสาวลักษณ์ ชายทวีป, 2542) จากข้อมูลเมื่อ พ.ศ.2543 ทั่วประเทศมีคณะกรรมการพัฒนาสตรี จำนวน 73,816 กลุ่ม โดยมีจำนวนสมาชิก 802,165 คน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่จัดตั้งโดยกรม ส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่ พ.ศ.2511 อีกจำนวน 13,999 กลุ่ม จำนวนสมาชิก 533,735 คน (ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์, 2543) โครงการและโครงการพัฒนาสตรีอาจจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภทหลัก ๆ ได้แก่ การส่งเสริมทักษะการหารายได้เสริมการทำหน้าที่แม่บ้าน

ให้สมบูรณ์ และอนามัยแม่และเด็ก ปัญหาสำคัญของโครงการดังกล่าวคือ การกำหนดหัวข้อและรูปแบบกิจกรรมอย่างตายตัวจนเกินไป โดยไม่คำนึงถึงเงื่อนไขของท้องถิ่น (เทวินทร์ อุตสาห์, 2533) นอกจากนี้ แม้สมาชิกของกลุ่มผู้หญิงเหล่านี้มักจะซ้ำซ้อนกัน แต่หน่วยงานต่าง ๆ มักมุ่งเน้นเฉพาะการสร้างเครือข่ายของตนเอง อนึ่งสืบเนื่องจากการขาดแคลนเงินทุนสนับสนุนและขีดความสามารถที่มีจำกัด กลุ่มส่วนใหญ่จึงมิได้มีบทบาทอย่างจริงจัง แม้จะเป็นเวทีให้ผู้หญิงได้เรียนรู้ประสบการณ์ และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงระดับรากหญ้า (Grassroots) ได้สร้างเครือข่ายในวงกว้าง รวมทั้งมีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม มักปรากฏว่ากลุ่มดังกล่าวมักถูกใช้เป็นฐานคะแนนเสียงของนักการเมือง (ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์, 2543; Pandey, 2002)

กล่าวโดยสรุป ความพยายามของรัฐบาลในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของผู้หญิงยังไม่ปรากฏผลสำเร็จอย่างแท้จริง เนื่องจากปัจจัย 3 ประการคือ ประการที่หนึ่ง ความใส่ใจและความเข้าใจของรัฐบาลต่อปัญหาผู้หญิงไม่ชัดเจน เนื่องจากยังมองผู้หญิงว่าเป็นเพียงผู้รับสวัสดิการ และไม่เข้าใจความต้องการที่แท้จริงของกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ของโครงการพัฒนาสตรี ประการที่สอง การดำเนินงานโครงการมักเน้นที่การปรับปรุงบทบาทดั้งเดิมของผู้หญิงในฐานะภรรยาและแม่ ประการที่สาม โครงการส่วนใหญ่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก เนื่องจากผู้หญิงที่เข้าร่วมโครงการฝึกอบรมไม่สามารถใช้ทักษะที่ได้รับให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะผู้หญิงเหล่านี้มักมีงานเกษตรรัดตัวอยู่แล้วหรืออาจไม่มีการศึกษา หรือทุรอน หรือประสบการณ์การจัดการมากพอที่จะริเริ่มตั้งกิจการของตนเองได้ (ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์, 2543; Pandey, 2002)

ในขณะเดียวกัน พลังทางสังคมใหม่ ๆ ได้มีส่วนเอื้อต่อการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน (อ.พ.ช.) ด้านการพัฒนาสตรีด้วยเช่นกัน จิตสำนึกของสังคมต่อประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงที่เพิ่มสูงขึ้น และการแก้ไขกฎหมายบางส่วนที่มีอคติต่อผู้หญิงล้วนแต่เป็นผลแห่งการต่อสู้รณรงค์อย่างยาวนานร่วมกันขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสตรี นักวิชาการ และกลุ่มผู้หญิงในสังคมไทย ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้หญิงชนชั้นกลาง

ในเมืองขึ้น เพื่อแสวงหายุทธศาสตร์ในการพัฒนาสตรีศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ (2543) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความล้มเหลวของข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสตรี โดยพิจารณาจากทำเนียบขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรี ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ เมื่อปี 2517 ว่ามีองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสตรีจำนวน 195 แห่งในเขตกรุงเทพมหานคร และจำนวน 84 แห่งในพื้นที่ 55 จังหวัดทั่วประเทศ ทั้งที่ได้มีการสำรวจพบว่า มีองค์กรจำนวนมากปฏิบัติงานอยู่ในเขตพื้นที่ต่าง ๆ อนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับหน่วยงานของรัฐแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสตรีมีแรงจูงใจและความยึดมั่นผูกพันต่อประเด็นการพัฒนาสตรีสูงกว่า และมีโครงสร้างองค์กรที่ยืดหยุ่นมากกว่า ในขณะที่เดียวกันกลุ่มแนวอนุรักษ์นิยมได้เริ่มหันมาทำงานด้านการพัฒนาสตรีด้วยเช่นกัน (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991; 1997)

แม้ว่านักกิจกรรมผู้หญิงไทยส่วนใหญ่ได้รับเอาแนวคิดตะวันตกมาใช้ในการริเริ่มโครงการเกี่ยวกับผู้หญิงเพื่อ "ส่งเสริมสถานภาพของสตรี" แต่ก็ยังปรากฏความแตกต่างด้านแนวคิดและแนวทางการทำงาน ซึ่งมีตั้งแต่กลุ่มนักปฏิรูป (คลื่นลูกที่หนึ่ง) ซึ่งเป็นผู้หญิงชนชั้นนำที่เป็นเชื้อพระวงศ์ กลุ่มนักสตรีนิยม (คลื่นลูกที่สอง) ซึ่งเป็นผู้หญิงชนชั้นกลางที่เรียกร้องความเสมอภาคและความยุติธรรมจากมุมมองของผู้หญิง ความแตกต่างระหว่างกลุ่มแบบดั้งเดิมกับกลุ่มก้าวหน้าปรากฏเด่นชัดในท่าทีต่อปัญหาที่กดดันและชัดเจนที่สุดของผู้หญิงไทย อย่างเช่นปัญหาโสเภณีที่ถูกบังคับให้ขายบริการทางเพศ (Tantiwiramanonda & Pandey, 1991; 1997) อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 และกระบวนการรณรงค์เพื่อร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2541 ได้ขยายโอกาสในการมีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่นของผู้หญิงมายาวนาน นักวิชาการสตรีซึ่งมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่นของผู้หญิงมายาวนานได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการเพิ่มของจำนวนผู้นำผู้หญิงในระดับรากหญ้าในภูมิภาคต่าง ๆ ว่าเป็นผลสืบเนื่องจากการร่วมแรงร่วมใจขององค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ผู้หญิงชาวบ้านได้ส่งสมความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองจากการเข้าร่วมกิจกรรมการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น พวกเธอจึงมีความกล้าพอที่

จะรับหน้าที่ผู้นำชุมชนในฐานะผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ต่อจากนั้นจึงสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้านเสียเอง นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมในกลุ่มผู้หญิงที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้จัดตั้ง ก็เอื้อให้ผู้หญิงได้พัฒนาทักษะทางสังคมและการจัดการ ซึ่งช่วยให้พวกเธอสามารถก้าวไปสู่การมีส่วนร่วมในอีกระดับได้ (สัมภาษณ์คุณุณี วรรณนิธิกุล, 8 สิงหาคม 2542) การพัฒนาของเครือข่ายผู้หญิงเพื่อการมีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่นในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาโดยการประสานกลุ่มระดับท้องถิ่นที่ทำงานด้านการพัฒนาสตรีในมิติต่างๆ นั้น สะท้อนถึงความสำเร็จในการประสานความร่วมมือระหว่างนักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำผู้หญิงระดับรากหญ้า (เสาวลักษณ์ ชายทวีป, 2542)

ในช่วงเวลาดังกล่าว จำนวนผู้หญิงที่มีบทบาทเด่นชัดทั้งในฐานะผู้นำและสมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและโครงการสิ่งแวดล้อมในประเทศก็เพิ่มมากขึ้นเช่นกัน (Manopimoke, 1997) โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงระดับรากหญ้าได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวและการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมและการเมือง มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ในหลายเหตุการณ์ผู้หญิงสามารถเจรจาต่อรองและคลี่คลายความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ดีกว่าผู้ชาย ทั้งนี้ มีข้อสรุปจากการศึกษากรณีของผู้หญิง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมว่า จุดมุ่งหมายของพวกเธอมิได้เน้นที่ความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงชายหากแต่มุ่งที่ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรและความอยู่รอดของชุมชนซึ่งสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบทบาทของผู้หญิงในการเลี้ยงดูครอบครัว (กองบรรณาธิการ, 2539; Manopimoke, 1997; วราภรณ์ แซ่มสนิท, 2542) อย่างไรก็ตาม ภายในบริบทของการกีดกันผู้หญิงและความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงชาย รวมทั้งอุปสรรคในระดับโครงสร้างสังคม ปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงจึงมิได้ราบรื่นสักเท่าใดนัก ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ ได้สรุปจากประสบการณ์อันยาวนานในการพัฒนาว่า การมีส่วนร่วมของผู้หญิงเป็นเรื่องของปริมาณมากกว่าคุณภาพ เนื่องจากผู้หญิงส่วนใหญ่ยังมิได้มีอำนาจตัดสินใจ (ดารณีชาญเชิง ศิลปกุล, 2535) ในทำนองเดียวกัน จากประสบการณ์การเป็นนักหนังสือพิมพ์มายาวนาน สนิทสุดา เอกชัย (กองบรรณาธิการ, 2539) ได้ชี้ว่า การ

มีส่วนร่วมของผู้หญิงในการต่อสู้เรียกร้องระดับรากหญ้ามักจะจำกัดอยู่ในระดับผู้สนับสนุนเป็นสำคัญ

ผู้หญิงภาคใต้ในกระบวนการพัฒนา

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ของผู้หญิงภาคใต้ ซึ่งสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมและกระบวนการพัฒนาในประเทศไทย นอกจากการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้เขียนได้สัมภาษณ์บุคคลจำนวน 12 คน ซึ่งล้วนแต่มีบทบาทเด่นในกิจกรรมและโครงการพัฒนาทั้งในภาคใต้ฝั่งตะวันตกและตะวันออก (อัมพรศรีประสิทธิ์, 2546; วรรณ ขุนจันทร์, 2546; พระครูสังฆรักษ์วิชาญ, 2546; เปลื้อง คงแก้ว, 2546; สมเจตนา มณีมนัย, 2546; คุณุณี วรรณนิธิกุล, 2546; พรรณีภาโสทธิพันธุ์, 2546; วรรณนก ปอติเตโดโอะ, 2546; นุสสัยลัน บิลหียาบูบาคะ, 2546; พิกุล บุรีภักดี, 2546; สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2546; พิษญา แก้วขาว, 2546)

Sa-idi et al. (1993) ได้สำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงในชนบทภาคใต้ที่ตีพิมพ์จนถึงปี 2532 พบว่ามีจำนวนน้อยมาก และเนื้อหาหลากหลาย รวมทั้งมิได้เอื้อต่อการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงภาคใต้เท่าใดนัก อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบหลัก ๆ ที่พอสรุปได้ก็คือ ผู้หญิงชนบทภาคใต้มีบทบาทสำคัญในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว โดยเกี่ยวหนุนผู้ชายที่มีบทบาทหลัก รวมทั้งมีหน้าที่จัดการการเงินภายในครอบครัว ตลอดจนเกี่ยวข้องกับ กิจกรรมแบบไม่เป็นทางการและพิธีทางศาสนา อนึ่ง ภาพรวมของสถานการณ์ของผู้หญิงภาคใต้ซึ่งสรุปจากผลการศึกษาที่มีจำนวนเล็กน้อยและข้อมูลกระจัดกระจายก็คือ ผู้หญิงภาคใต้โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวพุทธ อยู่ในบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ไม่แตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่นนัก รวมทั้งต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในลักษณะเช่นเดียวกัน พวกเธอล้วนแต่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวด้วยการทำสวนยาง ประมงพื้นบ้าน ทำนา และทำงานบริการต่าง ๆ เนื่องจากผู้หญิงภาคใต้ได้รับการอบรมสั่งสอนให้ทำหน้าที่เป็นลูกสาวที่คอยปรนนิบัติพ่อแม่ และเป็นภรรยาที่จงรักภักดี พวกเธอจึงรับผิดชอบงานบ้านงานเรือนและการทำมาหากินเป็นหลัก (สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2535) ผลจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการของสถาบันวิจัย เพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย

ไทยเมื่อ พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นการจัดประชุมแบบ AIC (A-appreciation, I-influence, C-control) ในหมู่บ้านชาวพุทธและมุสลิมจำนวนรวม 9 แห่งในจังหวัดปัตตานีและนครศรีธรรมราช โดยมีผู้หญิง จำนวน 146 คนและผู้ชาย 134 คนเข้าร่วม เพื่อส่งเสริมศักยภาพของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ปรากฏว่าผู้หญิงมีขีดจำกัดมากกว่าผู้ชายในการแสดงออกต่อหน้าสาธารณชน และในการแสดงบทบาทผู้นำ แม้ว่าต่างเข้าร่วมกิจกรรม การพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน แต่ผู้หญิงมุสลิมมีข้อจำกัดมากกว่าผู้หญิงชาวพุทธในด้านความรู้สึกมั่นใจในตนเองและการมีส่วนร่วม เนื่องจากต้อยกว่าทั้งในด้านประสบการณ์การยอมรับจากสังคม และการศึกษา (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2537)

ในแง่ของภาพลักษณ์นั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนเห็นพ้องกันว่า ภาพลักษณ์ของผู้หญิงภาคใต้แตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่นๆ ในแง่ที่ว่า ผู้หญิงใต้มิได้มีความอ่อนโยน นุ่มนวล และยอมโอนอ่อนดังเช่นผู้หญิงภาคอื่น ซึ่งบุคลิกภาพดังกล่าวสัมพันธ์กับภาพลักษณ์ที่แข็งแกร่งและดุดันของผู้ชายชาวใต้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แม้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงภาคใต้จะแตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่นๆ อยู่บ้าง แต่พวกเขาดังกล่าวอยู่ในสถานะเดียวกันหมด สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ (สัมภาษณ์, 8 กุมภาพันธ์ 2546) เห็นว่า บทบาทโดดเด่นของผู้หญิงภาคใต้ในฐานะแม่และภรรยาเป็นผลสืบเนื่องจากอิทธิพลของอินเดีย (ลัทธิฮินดู) และจีน (ลัทธิขงจื้อ) ที่มีต่อวัฒนธรรมได้ ข้อสังเกตนี้คล้ายคลึงกับนักวิชาการหลายท่านที่ระบุถึงผลกระทบของความเชื่อทางศาสนาดั้งเดิม (ฮินดู พุทธ และขงจื้อ) ที่มีต่อความเชื่อและวิถีปฏิบัติในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อฐานะที่ด้อยกว่าของผู้หญิง (Pongsapich, 1997) มีการสะท้อนความรู้สึกถึงคุณค่าของแรงงานและรายได้ที่ผู้หญิงให้แก่ครอบครัวในคำเปรียบเปรยของชาวใต้ว่า "ค่าของแหวนอยู่ที่หัว ค่าของผ้าอยู่ที่เมีย" (อ้างโดยสมเจตนา มุณีโมนัย) อย่างไรก็ตาม เมื่อจำต้องมีการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ ในบ้าน พ่อและลูกชายมักจะเป็นผู้ตัดสินใจขาด เนื่องจากผู้ชายเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องภายนอกบ้านและปกป้องศักดิ์ศรีของครอบครัว อนึ่ง การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะของผู้หญิงเพิ่งได้รับการยอมรับจากสังคมในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้หญิงมุสลิม บทบาททางสังคมของ

พวกเขาเพิ่งปรากฏเด่นชัดในช่วงทศวรรษนี้ แม้ว่าจะต้องเผชิญกับข้อจำกัดและอุปสรรคที่มักเกิดจากผู้ชายก็ตาม

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ตั้งข้อสังเกตถึงการเพิ่มขึ้นของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของผู้หญิงภาคใต้ ดังเช่น พรพรรณงาม เก้าธรรมสาร และมานะ ช่วยชู (2540) ได้ระบุถึงบทบาทสำคัญของผู้นำสตรีในองค์กรชุมชนในชุมชนแออัดจำนวน 13 แห่งในจังหวัดสงขลา นอกจากนั้น นักพัฒนาผู้ริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อการอนุรักษ์ในหมู่บ้านศรีวังจังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อพัฒนาความสามารถในการเป็นผู้นำระดับท้องถิ่นในช่วง พ.ศ.2537 - 2540 ได้เล่าถึงความสำเร็จของกลุ่มผู้หญิงว่าโดดเด่นกว่ากลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน เนื่องจากผู้หญิงมีความมุ่งมั่นที่จะทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม และร่วมมือกันอย่างจริงจัง ความสำเร็จดังกล่าวทำให้ผู้ชายต้องเปลี่ยนทัศนคติต่อบทบาทผู้หญิงในการพัฒนาชุมชนรวมทั้งเป็นการสร้างเสริมกำลังใจให้ผู้หญิงรู้สึกมั่นใจในตนเองมากขึ้นในการเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะอีกด้วย (อรศรี งามวิทยาพงศ์, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2542) ทั้งนี้ จากประสบการณ์ของผู้เขียนในการส่งเสริมกลุ่มผู้หญิงชาวประมงพื้นบ้านในเขตสามจังหวัดภาคใต้ พบว่า สืบเนื่องจากศักยภาพการเป็นผู้นำและความห่วงใยต่อความเป็นอยู่ของชุมชนผู้หญิงจำนวนหนึ่งจึงแสดงบทบาทนำในการรณรงค์เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ (เขานิจ กิตติธรรกุล, 2539) ส่วนอัมพร แก้วหนู (2541) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในหมู่บ้านชาวประมงพื้นบ้านในเขตชายฝั่งทะเลอันดามันที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนนั้น ผู้หญิงมักมีบทบาทนำในกลุ่มออมทรัพย์

อนึ่ง ผู้ให้สัมภาษณ์หลายคนกล่าวว่า การเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะของผู้หญิงภาคใต้และภูมิภาคอื่น ๆ อาจแบ่งได้เป็นสี่ประเภท ดังนี้ กลุ่มแรกมีพื้นฐานอยู่บนความรับผิดชอบดั้งเดิมของผู้หญิงในการให้บริการเพื่อความอยู่ดีกินดีของชุมชน ในช่วงทศวรรษแห่งการพัฒนาหน้าที่ดังกล่าวได้เปลี่ยนเป็นบทบาทที่เข้มข้นแข็งในกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มสวัสดิการสังคม ส่วนกลุ่มประเภทที่สองเป็นการริเริ่มจากหน่วยงานภาครัฐ เพื่อตอบสนองนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ สมาชิกในกลุ่มต่างๆ ของชุมชนมักจะซ้ำซ้อนกัน กลุ่มประเภทนี้มีกฎวิพากษ์

วิจารณ์ว่าใช้แนวทางที่ตายตัวแบบสั่งการลงมาจากเบื้องบนในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิง จึงไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งของผู้หญิงได้อย่างที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้ กลุ่มประเภทที่สามได้แก่ กลุ่มต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น ซึ่งนับวันจะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ตามโครงการหารายได้เสริม บางกลุ่มได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ แต่บางกลุ่มเริ่มรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ กลุ่มประเภทสุดท้ายเกี่ยวข้องกับปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เพิ่มความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมในภูมิภาค ผู้หญิงจำนวนมากเข้ามามีบทบาทโดดเด่นในการประท้วงและการณรงค์เพื่อเรียกร้องสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนของตน กล่าวโดยรวมแล้ว บทบาทที่เข้มแข็งของผู้หญิงภาคใต้ไม่ได้แตกต่างจากผู้หญิงอื่น ๆ ทั่วประเทศ วราภรณ์ แซ่มสนิท (2542) ได้สรุปจากการศึกษาผู้หญิงนักกิจกรรมระดับบรอกษณ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า แรงจูงใจของพวกเขาเกิดจากความห่วงใยต่อชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวและชุมชน ดังนั้น พวกเขาจึงแสดงบทบาทสำคัญในการประท้วงและการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ผู้หญิงชาวบ้านมองดูการมีส่วนร่วมของตนเองในฐานะ "ชาวบ้าน" มากกว่า "ผู้หญิง" แนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคระหว่างหญิงชายสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความเสมอภาคทางสังคมในมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และระบบนิเวศ ซึ่งผลการศึกษาของมัทนา สามาน และวิบูลย์สุข บัณฑิต (2542) มีข้อสรุปในทำนองเดียวกัน

ผู้ให้สัมภาษณ์ต่างมีข้อสังเกตว่า บทบาทของผู้หญิงในกลุ่มประเภทต่าง ๆ ล้วนมีความสำคัญต่อการพัฒนาและความยั่งยืนของกลุ่ม เหตุผลประการหนึ่งก็เพราะขณะที่ผู้ชายมักจะละทิ้งความรับผิดชอบไปกินเหล้าหรือเล่นการพนัน ผู้หญิงกลับมีแนวโน้มที่จะอุทิศตนเองเพื่องานกลุ่ม นอกจากนี้ ผู้ชายชาวใต้มีบุคลิกภาพที่แข็งแรง จึงมีความอดทนค่อนข้างจำกัดในการเคลื่อนไหว ความขัดแย้ง ขณะที่ผู้หญิงชาวใต้เป็นฝ่ายอดทนที่จะจัดการความขัดแย้งได้ดีกว่า เนื่องจากมีทักษะการต่อรองและความยืดหยุ่นที่สูงกว่า พิกุล บุรีภักดี (สัมภาษณ์ 7 กุมภาพันธ์ 2546) นักกิจกรรมผู้มีประสบการณ์การทำงานระดับบรอกษณ์มากกว่า 2 ทศวรรษ เห็นว่า ความขัดแย้งในชุมชนเพิ่มขึ้นเนื่องจากการเลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แต่

ขณะที่ผู้ชายเกิดความแตกแยกกัน ผู้หญิงกลับเป็นฝ่ายประสานรอยร้าวและรักษาเครือข่ายทางสังคมของชุมชนไว้ เพื่อทำกิจกรรมของกลุ่มต่อไป ในแง่นี้องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจำนวนไม่น้อยเห็นพ้องกันว่าความเป็นผู้หญิงเป็นวิถีที่โดดเด่นในการจัดการความขัดแย้ง เนตรดาว แพทย์กุล (2544) ได้ระบุยุทธศาสตร์ที่ใช้ความเป็นผู้หญิงซึ่งประสบความสำเร็จในการแก้ไขความขัดแย้งในโครงการพัฒนาชุมชนแออัด อย่างไรก็ตาม ศิริพร โคตะวินนท์ (2543) สรุปจากขีดจำกัดของผู้หญิงที่เคลื่อนไหวประท้วงโครงการฝายราชสีลาในศรีสะเกษว่า แม้ความนุ่มนวลจะใช้ได้ผลบ้างในการปะทะกับเจ้าหน้าที่ ในบางครั้ง แต่ในที่สุดก็ล้มเหลวเมื่อเจ้าหน้าที่ใช้ความรุนแรงเข้าสลายการประท้วง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545) เห็นว่า ในทางประวัติศาสตร์ ผู้หญิงต่างหากที่มีทักษะในการจัดการเชิงสังคม อันได้แก่ การสร้างเครือข่าย การติดต่อสื่อสาร เป็นการภายใน และการเจรจาต่อรอง เนื่องจากมีหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวที่ผ่านมามากมายในการพัฒนาท้องถิ่นในระดับองค์การบริหารส่วนตำบลเกิดจากการครอบงำของผู้ชาย ซึ่งมักจะมุ่งแต่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานมากเกินไป โดยขาดการสนับสนุนด้านการจัดการทางสังคมจากผู้หญิง นอกจากนั้น พิชญญา แก้วขาน นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน (สัมภาษณ์ 10 กุมภาพันธ์ 2546) สรุปจากประสบการณ์การทำงานกับชุมชนแออัดมายาวนานเกือบ 2 ทศวรรษว่า ในกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้งนั้น ผู้นำผู้หญิงมักจะสามารถรักษาคำดีศรีและผลประโยชน์ส่วนรวมไว้ได้ดีกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเจรจาทันทีกับผู้มีอำนาจ อย่างไรก็ตาม แม้จะเห็นพ้องกันว่า สังคมภาคใต้ให้การยอมรับมากขึ้นต่อบทบาทในกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของผู้หญิงซึ่งเพิ่มสูงขึ้น แต่ผู้สัมภาษณ์หลายคนก็เห็นว่า การยอมรับดังกล่าวยังมีอยู่จำกัด แม้แต่ในหมู่นักกิจกรรมเพื่อสังคมด้วยตนเองก็ตาม เนื่องจากอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายที่สืบทอดมายาวนานในวัฒนธรรมภาคใต้ ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวก็ยังดำรงอยู่ในทุกภาคของสังคมไทย

โดยสรุปแม้ว่าผู้หญิงภาคใต้จะมีภาพลักษณ์ที่ค่อนข้างแข็งกระด้างกว่าผู้หญิงภาคอื่น ๆ แต่ผู้หญิงไทย ต่างก็เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมในลักษณะเดียวกัน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่อง

จากกระบวนการพัฒนา รวมทั้งต่างอยู่ภายใต้อิทธิพลของอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายอีกด้วย บทบาทการมีส่วนร่วมทางสังคมที่เพิ่มขึ้นของผู้หญิงเป็นผลต่อเนื่องจากการพัฒนาหน้าที่ความรับผิดชอบดั้งเดิมในการดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวและชุมชน ตลอดจนพลวัตของกระแสหลักของกิจกรรมการพัฒนาสตรีทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ

กรณีศึกษาหมู่บ้านและผู้หญิง

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการนำเสนอกรณีศึกษาของผู้หญิงในหมู่บ้าน 2 แห่งทั้งในจังหวัดสงขลาและพัทลุงสืบเนื่องจากการพัฒนาในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา บ้านเขาบัวและบ้านท่าหินต่างตกอยู่ในสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในสังคมไทย ท่งหญ้าและปารกที่ปลูกแปรเป็นสวนผลไม้ นาข้าว และสวนยาง ถนนและไฟฟ้าได้นำวิถีชีวิตแบบทันสมัยเข้าสู่หมู่บ้าน วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เคยพึ่งพาตนเองต้องเปลี่ยนมาเป็นการแสวงหาเงินตราเพื่อซื้อหาสินค้าอุปโภคบริโภคมากขึ้น รวมทั้งเป็นฝ่ายคอยรับข้อมูลข่าวสารจำนวนมากที่หลั่งไหลผ่านสื่อมวลชนในเมืองในแต่ละวัน หมู่บ้านที่เคยอยู่ไกลปืนเที่ยงถูกโยนโยให้สัมพันธ์แนบแน่นกับระบบเศรษฐกิจแบบการตลาดและรัฐ ทั้งนี้ หมู่บ้านทั้งสองแห่งมีความแตกต่างกันพอสมควรได้ดังนี้

บ้านเขาบัวในจังหวัดสงขลา

บ้านเขาบัวตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา ในอำเภอกระแสดินธุ์ ห่างจากตัวจังหวัดสงขลาประมาณ 100 กิโลเมตร หมู่บ้านมีประมาณ 80 ครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยาง รวมทั้งมีรายได้เสริมจากการเลี้ยงหมู เย็บจากมุงหลังคา และขายหมาก กลุ่มต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาหมู่บ้านที่รัฐจัดตั้งได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อ.ส.ม.) และกลุ่มพัฒนาสตรี ผู้หญิงจำนวน 6 คนที่เป็นกรณีศึกษานั้น จำนวน 5 คนมีบทบาทสำคัญในกลุ่มดังกล่าว ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นผู้หญิงหนึ่งในจำนวน 2 คนของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล

บ้านท่าหินในจังหวัดพัทลุง

หมู่บ้านนี้อยู่ริมเทือกเขาบรรทัดในอำเภอตะโหมด

ห่างจากตัวจังหวัดพัทลุงประมาณ 40 กิโลเมตร มีประมาณ 100 ครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำสวนยางสวนผลไม้ และทำนา ชาวบ้านได้รวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนที่เรียกว่า "สภากานวัดตะโหมด" โดยมีเจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาสเป็นแกนนำ องค์กรดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนโดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกฝ่ายในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน ทั้งนี้ในหมู่บ้านมีทั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มพัฒนาสตรี ความสำเร็จในการรวมกลุ่มกันเองเพื่อพัฒนาชุมชนทำให้มีผู้เข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่อยู่ไม่ขาดสาย ผู้หญิงสี่คนที่เป็กรณีศึกษาใน 2 คนเป็นผู้นำกลุ่มแม่บ้าน อีก 2 คนเป็นสมาชิกที่มีบทบาทเด่นในกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยคนหนึ่งเป็นจำนวนนั้นเป็นอดีตประธานกลุ่มแม่บ้านด้วย

ภาพรวมของผู้นำผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษา

ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา แม้ผู้หญิงใน 2 หมู่บ้านนี้ยังไม่เคยรับตำแหน่งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ แต่บทบาท การเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อการพัฒนาที่ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มพัฒนาสตรี กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มออมทรัพย์ สรุปภาพรวม ผู้หญิงกลุ่มนี้มีอายุตั้งแต่ 33 - 65 ปี มีเพียงคนเดียวที่โสด ส่วนใหญ่แต่งงานและมีลูกซึ่งอยู่ในช่วงวัยเด็กโตจนถึงวัยรุ่น ในด้านการศึกษาผู้หญิงโสดคนเดียวนี้จบปริญญาตรี ส่วนคนอื่น ๆ จบการศึกษาระดับมัธยม และบางคนได้เรียนเพิ่มเติมในหลักสูตรการศึกษาออกโรงเรียนหลังจากที่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนามาระยะหนึ่ง แม้พวกเขาจะรับหน้าที่ทำงานเลี้ยงครอบครัวอย่างทัดเทียมกับสามีแต่ก็ยังสามารถจัดสรรเวลาทำกิจกรรมเพื่อมีส่วนร่วมได้ด้วยเช่นกัน มีผู้หญิงเพียง 3 คนเท่านั้นที่จัดอยู่ในกลุ่มฐานะค่อนข้างยากจน เนื่องจากมีอาชีพทำสวนยางขนาดเล็กของตนเอง ส่วนคนอื่น ๆ เป็นเจ้าของสวนยางขนาด 10 ไร่ขึ้นไปบ้าง รวมทั้งมีธุรกิจขนาดเล็กๆ ในบ้านของตนเอง ส่วนแรงจูงใจและสาเหตุหลักในการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวมก็คือ ต้องการยกระดับความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวและชุมชนของตน อย่างไรก็ตาม เมื่อถูกถามว่า เคยคิดจะลงสมัครรับเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นบ้างหรือไม่ หากมีโอกาส มีผู้หญิงเพียง 2 คนที่ตอบว่ามุ่งหมายที่จะลงสมัครตำแหน่งผู้นำชุมชนในอนาคต อนึ่ง

ผู้หญิงทุกคนมีเครือข่ายญาติพี่น้องอย่างกว้างขวางในพื้นที่ ซึ่งสามารถระดมความช่วยเหลือได้ตามที่ต้องการ ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากสามีและสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว ซึ่งเอื้อให้พวกเธอสามารถทุ่มเทกับการทำงานได้อย่างเต็มที่ แม้ว่าในตอนแรก ผู้หญิงบางคนบอกว่าสามีวิพากษ์วิจารณ์อยู่บ้างแต่ในที่สุดก็สามารถเปลี่ยนทัศนคติของฝ่ายชายได้ โดยพิสูจน์ให้เห็นว่า ตนเองสามารถจัดสรรเวลาได้ดี โดยจัดการหน้าที่ภายในบ้านให้เรียบร้อยก่อนจึงออกไปทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม

กรณีการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของผู้หญิงบ้านเขาบัว

ข้อมูลเกี่ยวกับกรณีตัวอย่างในกิจกรรมการพัฒนาของผู้หญิงบ้านเขาบัวนี้ได้จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ของผู้เขียน

ก. กลุ่มผู้หญิง: การมีส่วนร่วมและผลตอบแทน

สืบเนื่องจากนโยบายของกระทรวงสาธารณสุข ตั้งแต่ พ.ศ. 2522 ผู้ชายกลุ่มหนึ่งได้รับการฝึกอบรมให้ทำหน้าที่ผู้สื่อข่าวสาธารณสุขในหมู่บ้าน แต่ต่อมาเจ้าหน้าที่อนามัยตำบลได้ปลดผู้ชายกลุ่มนี้ออก แล้วตั้งภรรยาหรือญาติของพวกเขาให้รับหน้าที่แทน เนื่องจากผู้ชายมักเอาแต่กินเหล้า ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ ต่อมาใน พ.ศ. 2538 กลุ่ม อ.ส.ม. มีสมาชิกจำนวน 11 คน มีผู้ชายเพียงคนเดียวทำหน้าที่เป็นประธานกลุ่ม เนื่องจาก อ.ส.ม. มีหน้าที่ให้ข้อมูลและบริการสาธารณสุขขั้นมูลฐานให้แก่ชุมชน ทั้ง อ.ส.ม. และครอบครัวจึงมีสิทธิรักษาพยาบาลโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย รวมทั้งได้เข้าร่วมในงานและพิธีต่างๆ ที่หน่วยงานของรัฐจัดขึ้น ตลอดจนมีโอกาสเดินทางไปทัศนศึกษาในต่างจังหวัดตามที่เจ้าหน้าที่จัดให้ ใน พ.ศ. 2540 กลุ่ม อ.ส.ม. บ้านเขาบัวได้รับรางวัลกลุ่ม อ.ส.ม. ดีเด่นระดับอำเภอ เนื่องจากมีผลการปฏิบัติงานดีเด่น ทั้งนี้ สมาชิกกลุ่ม อ.ส.ม. ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกลุ่มอื่นๆ ด้วย เช่นกันให้ความเห็นว่า เปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ แล้ว ประสบการณ์และความรู้ที่ตนเองได้รับการเข้าร่วมกลุ่ม อ.ส.ม. มีคุณค่ามากที่สุด ส่วนผู้หญิงในกลุ่มฐานะค่อนข้างยากจนเห็นว่าได้พัฒนาทักษะทางสังคมจากการติดต่อสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐรวมทั้งได้รับการยอมรับทางสังคมจากชาวบ้านคนอื่นๆ เนื่องจากบทบาทการเป็น อ.ส.ม. ด้วยเช่นกัน ในช่วง พ.ศ. 2540 กลุ่ม อ.ส.ม. ได้รับการฝึกรำกลองยาวจากเจ้าหน้าที่

อนาถ เพื่อออกแสดงในงานพิธีระดับจังหวัด นับเป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงชาวบ้านเขาบัวได้มีโอกาสแสดงความสามารถต่อหน้าสาธารณชน ผู้หญิงหลายคนกล่าวด้วยความภาคภูมิใจว่า ได้รับเงินตอบแทนจากการไปแสดงในงานต่างๆ อาทิ การได้รับเชิญให้ไปแสดงในงานพิธีที่หน่วยงานของรัฐจัดขึ้น รวมทั้งงานฉลองวันสตรีสากลด้วย

งานฉลองวันสตรีสากลเป็นกิจกรรมที่กรมพัฒนาชุมชนจัดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาตามกระแสนโยบายสตรีกับการพัฒนาในระดับนานาชาติ เจ้าหน้าที่กรมพัฒนาชุมชนให้ข้อมูลว่า จังหวัดสงขลาได้เริ่มจัดงานดังกล่าวตั้งแต่ พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา โดยจัดเป็นงานออกร้านในระดับจังหวัด มีการระดมกำลังจากเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนและกลุ่มพัฒนาสตรีจากทุกอำเภอ ในปี 2541 งานวันสตรีสากลจัดที่อำเภอหาดใหญ่ ในวันที่ 7 มีนาคม (แทนที่จะเป็น 8 มีนาคม) กลุ่มพัฒนาสตรีจากทุกอำเภอได้รับเชิญให้เสนอการแสดงหนึ่งชุดรวมทั้งร่วมออกร้านขายผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นด้วย กลุ่มพัฒนาสตรีที่เข้มแข็งที่สุดในอำเภอกระเสถียนได้รับมอบหมายให้เตรียมการแสดง เมื่อได้รับคำเชิญชวนจากประธานกลุ่มดังกล่าว ผู้นำผู้หญิงของบ้านเขาบัวทั้ง 3 คนจึงเข้าร่วมกิจกรรมการแสดงด้วย โดยใช้เวลาซ้อมรำทุกเย็นหลังจากเสร็จภาระการงานในบ้านแล้ว

ผู้หญิง 2 คนซึ่งรับหน้าที่เป็นผู้นำในกระบวนการเตรียมงานคือ คำ ภรรยาของผู้ใหญ่บ้านและประธานกลุ่มพัฒนาสตรี รวมทั้งครูผู้สอนรำซึ่งเป็นครูและสมาชิกของกลุ่มพัฒนาสตรีระดับอำเภอ พวกเธอทราบว่าวันสตรีสากลเป็นวันที่ผู้หญิงในประเทศต่าง ๆ ร่วมกันเฉลิมฉลองเพื่อแสดงความสำคัญของผู้หญิงให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคม ครูสอนรำเน้นกับผู้เข้าร่วมงานทุกคนว่า จะต้องเข้าร่วมกิจกรรมแบบนี้อย่างจริงจัง เพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการหารายได้และการดูแลสมาชิกในครอบครัว คำแทบไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับรายการในงานวันสตรีสากลเลย แต่เธอได้เตรียมการแสดงอย่างเต็มที่ตามคำขอของเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาชุมชน เพื่อตอบแทนที่เจ้าหน้าที่ได้จัดสรรเงินกองทุนหมุนเวียนให้แก่กลุ่ม ในทำนองเดียวกันผู้หญิง 3 คนจากบ้านเขาบัวก็ไม่ได้รับรู้อะไรมากนักเกี่ยวกับความสำคัญของงานวันสตรีสากลและรายการในวันดังกล่าว แต่พวกเธอก็พร้อมใจกันหยุดงานในวันดังกล่าวโดยไม่ต้องรอขออนุญาตจากสามี เพื่อเข้าร่วมงานนี้ ทั้ง

ที่การแสดงครั้งนี้ไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ ต่างจากการรำกลองยาวที่พวกเขาจะไปแสดงในงานต่าง ๆ แต่พวกเขาเห็นว่า การทำหน้าที่อาสาสมัครในการแสดงนี้เป็นการทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งชาวบ้านทุกคนควรจะเต็มใจเสียสละแรงกายและเงินทอง สำหรับบัญชี ผู้แบกภาระหนักทั้งงานบ้านและงานหาเลี้ยงครอบครัว กิจกรรมการซ่อมรถ จะเป็นการผ่อนคลายความเครียดไปด้วย เธอบอกว่า "ออกจากบ้านมารำบ้างก็ดีเหมือนกัน จะได้ลืม ๆ ไปบ้าง"

ในวันนั้น สมาชิกกลุ่มพัฒนาสตรีจำนวน 40 คน จากอำเภอกระแสดินธุ์แต่งเครื่องแบบออกจากบ้านตั้งแต่ฟ้าเริ่มสว่าง เพื่อขึ้นรถบัสไปร่วมงาน ซึ่งมีผู้เข้าร่วมจำนวนประมาณ 2,000 คน ห้องประชุมอันกว้างใหญ่แน่นขนัดไปด้วยผู้หญิงในชุดเสื้อกระโปรงสีน้ำเงินเข้ม ส่วนบริเวณสนามหญ้าเรียงรายด้วยซุ้มจำหน่ายงานฝีมือและผลผลิตทางการเกษตรจากทุกอำเภอของจังหวัดสงขลา อธิบดีกรมพัฒนาชุมชนเดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อมาเป็นประธานเปิดงาน โดยกล่าวถึงความสำคัญของผู้หญิงในฐานะแม่และผู้หาเลี้ยงครอบครัวต่อมาผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลาได้กล่าวย้ำในประเด็นเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้น จึงมีการแสดงประเภทต่าง ๆ บนเวที ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการฟ้อนรำและการแสดงชุดแต่งกาย แม้ว่าบางคนจะถือโอกาสออกไปซื้อของในเมืองบ้าง บรรดานางรำจากกระแสดินธุ์ต่างรู้สึกภาคภูมิใจต่อการแสดงของตน และรู้สึกกระตือรือร้นที่จะสังเกตการแสดงชุดอื่น ๆ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับการแสดงของตนในอนาคต งานสิ้นสุดในตอนเย็น ผู้หญิงชาวกระแสดินธุ์กลับบ้านในตอนค่ำ ผู้หญิง 2 คนเข้ากริตติยางในสวนยางตลอดทั้งคืน

กล่าวโดยรวมก็คือ ข้อกำหนดเชิงวัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิมเกี่ยวกับหน้าที่ของผู้หญิงในการดูแลบ้านเรือน และความเป็นผู้หญิงยังคงดำรงอยู่ในกิจกรรมการพัฒนาผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะวัตถุประสงค์และผลสำเร็จของโครงการจะเป็นอย่างไร ผู้หญิงก็ได้รับผลตอบแทนในระดับหนึ่งจากการเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว แต่ระดับของผลตอบแทนย่อมแปรผันตามทรัพยากรที่แต่ละคนมีอยู่แต่เดิม

ข. ผู้หญิงในองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)

ในองค์การบริหารส่วนตำบลที่บ้านเขาบัวสังกัดอยู่ นั้น มีสมาชิกสภา อบต. ผู้หญิง 2 คน คือยากับศรี

ยาเป็นผู้หญิงวัยสามสิบเศษ ได้รับเลือกตั้งจากชาวบ้านเขาบัว เมื่อจบการศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพแล้ว เธอกับสามีทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงานอยู่ 6 ปี แล้วจึงย้ายกลับมาสร้างบ้านในที่ดินของแม่ซึ่งเป็นแม่มาয়ฐานะดี หลังจากเข้าร่วมกลุ่มพัฒนาสตรีได้ระยะหนึ่ง เธอสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภา อบต. ชุดแรกของหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2539 เนื่องจากได้รับแรงบันดาลใจจากการเข้าร่วมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการเมืองท้องถิ่นซึ่งจัดโดยหน่วยงานของ อ.พ.ช. ด้วยแรงสนับสนุนจากอดีตผู้ใหญ่บ้านและบรรดาญาติ ๆ ของเธอ ซึ่งรวมทั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ยาจึงได้รับเลือกตั้ง เส้นทางสู่สภา อบต. ของเธอนั้นแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากศรี หญิงวัย 50 ปี ซึ่งรับจ้างกริตติยางศรีมีบทบาทขยันขันแข็งในกิจกรรมการพัฒนาและงานเพื่อส่วนรวมมา เป็นเวลา 15 ปี แม้ฐานะครอบครัวค่อนข้างยากจน และสามีมีท่าทีไม่สนับสนุนในตอนแรก แต่เธอเป็นผู้นำกลุ่มผู้หญิงที่ชาวบ้านให้การยอมรับอย่างสูง

ทั้งยาและศรียอมรับว่าใน อบต. มีความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ และแบ่งเป็น 2 กลุ่ม รวมทั้งมีความไม่โปร่งใสในการบริหารซึ่งพวกเธอรู้สึกไม่พอใจกับสภาพดังกล่าว แต่ก็ไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้ จึงได้แต่นั่งเฉยและมองข้ามพฤติกรรมดังกล่าวเสีย อนึ่ง พวกเธอเห็นว่าตนเองได้รับการปฏิบัติอย่างดีและเท่าเทียมกันจากสมาชิกผู้ชาย และไม่รู้สึกรู้ว่าถูกกีดกันเพราะความเป็นผู้หญิง แม้ว่าพวกเธอจะต้องเป็นผู้รับหน้าที่จัดเตรียมและเก็บล้างภาชนะหลังจากงานเลี้ยงที่ อบต. จัดต้อนรับนายอำเภอคนใหม่ โดยที่สมาชิกผู้ชายไม่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ พวกเธอก็ไม่ได้รู้สึกขุ่นข้องหมองใจแม้แต่น้อย เพราะเห็นว่าเป็นหน้าที่ซึ่งผู้หญิงต้องดูแล ผู้เขียนเองได้สังเกตเห็นศรีดูแลอยู่กับการบริการอาหารและเครื่องดื่มในงานพิธี 2 ครั้งซึ่งจัดโดยชมรมอนุรักษ์ทะเลสาบที่เธอเป็นผู้หญิงเพียงคนเดียวในคณะกรรมการชมรมฯ ในขณะที่คณะกรรมการคนอื่น ๆ คอยต้อนรับขับสู้บรรดาแขกผู้มีเกียรติและข้าราชการระดับสูงที่มาร่วมงาน นอกจากนั้น ทั้งคู่มิได้นำประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาสตรีเข้ามาเป็นโครงการของ อบต. เลย เนื่องจากศรีรู้ดีว่าตนเองมีอำนาจจำกัดใน อบต. จึงมุ่งแต่คอยให้ความร่วมมือและดึงทรัพยากรมาสู่หมู่บ้านของตนให้มากที่สุด ส่วนยาได้งานเป็นลูกจ้างชั่วคราวของโรงพยาบาลในช่วงต่อมา ทำให้

เธอตัดสินใจไม่ลงสมัครรับเลือกตั้งอีกสมัยหนึ่ง สาเหตุส่วนหนึ่งเนื่องจากเธอรู้สึกไม่พอใจกับภาวะไร้อำนาจของตนเองที่ไม่สามารถต่อต้านการร่วมมือในการหาประโยชน์จากโครงการพัฒนาหมู่บ้านของผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. อีกคนหนึ่ง

จะเห็นได้ว่า ยากกับศรีมีบทบาทจำกัดอย่างยิ่งใน อ.บ.ต. พวกเขาจึงไม่สามารถเอื้อประโยชน์โดยตรงต่อความเป็นอยู่ของผู้หญิงในหมู่บ้านของตนเอง อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการใน อบต. สองแห่งในภาคกลางเมื่อ พ.ศ. 2540 พบว่า เมื่อสมาชิก อบต. ผู้หญิงได้รับการส่งเสริมให้เป็นผู้เตรียมนำเสนอโครงการพัฒนา พวกเขาได้นำเสนอแผนงานซึ่งเป็นการริเริ่มใหม่ๆ ที่ผู้ชายมักจะไม่คิดไม่ถึงและมองข้ามไป เนื่องจากผู้หญิงมีวิถีคิดและมุมมองที่ทะลุปรุโปร่งและหลากหลายกว่าผู้ชาย โดยผู้หญิงให้ความใส่ใจเป็นพิเศษในการตอบสนองความต้องการจำเป็นในชีวิตประจำวันของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงด้วยกัน รวมทั้งคนแก่และเด็ก (สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท, 2540) ในทำนองเดียวกัน นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545) สรุปรายจากข้อสังเกตของบุคคลผู้เกี่ยวข้องในวงการพัฒนาหลายคนว่า อบต. ที่มีสมาชิกผู้หญิงมีแนวโน้มจะริเริ่มจัดทำโครงการพัฒนาที่เอื้อต่อสภาพความเป็นอยู่ของสมาชิกชุมชนมากกว่า อบต. ที่มีแต่สมาชิกผู้ชาย

อนึ่ง สมาชิก อบต. ผู้หญิงทั้ง 2 คนนี้มีความเหมือนและความต่างกันบางประการ กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง แม้ว่าพวกเขาต่างได้รับตำแหน่งเนื่องจากทรัพยากรทางสังคมที่มีอยู่เดิมแต่ประเภทของทรัพยากรนั้นแตกต่างกัน ศรีได้รับเลือกตั้งเพราะมีบทบาทในการให้บริการแก่หมู่บ้านของตนมายาวนาน ส่วนยาได้ตำแหน่งเพราะการสนับสนุนของเครือข่ายญาติ รวมทั้งทรัพยากรมนุษย์ในด้านการศึกษาของเธอด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง สาเหตุที่พวกเขาได้รับเลือกตั้งนั้นสอดคล้องกับผลการวิจัยที่ว่า สาเหตุที่สมาชิกสภา อบต. ผู้หญิงได้รับเลือกตั้งเรียงลำดับได้ตั้งแต่การมีเครือข่ายกว้างขวาง คุณสมบัติเด่นในบางด้านและการทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนมายาวนาน (สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท, 2540)

ข้อวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการพัฒนา

ประเด็นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในกิจกรรม

การพัฒนาของผู้หญิงในส่วนนี้ เชื่อมโยงกับกรณีศึกษาดังกล่าวข้างต้นและข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งกรณีผู้หญิงกับการพัฒนาในภาคอื่น ๆ ของสังคมไทยด้วย

(1) การที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมการพัฒนาส่วนหนึ่งก็เนื่องจากมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับผู้นำที่เป็นทางการของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ใหญ่บ้าน แนวโน้มดังกล่าวปรากฏตั้งแต่ พ.ศ. 2517 จากงานวิจัยของอภิชาติ จำรัสสุทธิธร และเทพี พันธุเมธา (2517) ซึ่งศึกษาผู้นำชุมชนผู้หญิงจำนวนกว่า 200 คน จาก 41 จังหวัด พบว่าผู้หญิงส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในครอบครัวของผู้นำที่เป็นทางการของหมู่บ้าน บางส่วนเป็นภรรยาผู้ใหญ่บ้าน และถูกคาดหวังให้เป็นผู้นำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมที่เจ้าหน้าที่มอบหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการพัฒนาสตรี นอกจากนั้น ภรรยาของผู้นำดังกล่าวยังถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่ช่วยสนับสนุนสามีด้วยการต้อนรับขับสู้เจ้าหน้าที่ผู้มาเยี่ยมหมู่บ้าน การทำหน้าที่เช่นนี้ถือได้ว่าเป็นงานบริการครอบครัวของผู้หญิง เนื่องจากหน้าที่ดังกล่าวเป็นการทำให้ครอบครัวได้รับความนิยมนยอมรับจากชุมชน (Papanek, 1979) การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกิจกรรมเพื่อส่วนรวมเหล่านี้มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรมของสามี รวมทั้งเป็นการยกระดับทรัพยากรของผู้หญิงเองด้วยเช่นกัน แม้ทรัพยากรดังกล่าวจะมีความต่างระดับกันตามฐานะของแต่ละคนก็ตาม

(2) ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่มีบทบาทหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น มักเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรทางสังคมและวัตถุในระดับสูงพอสมควร เนื่องจากฐานะความเป็นอยู่อาวุโสในหมู่บ้านที่มีเครือข่ายกว้างขวาง พวกเขาจึงสามารถระดมความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ จากญาติ ๆ ได้มาก (Moore, 1988) ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในกิจกรรมโครงการต้องอาศัยทั้งเวลาและกำลังเงินส่วนหนึ่ง จึงเป็นเรื่องยากที่ผู้หญิงซึ่งต้องหาเข้ากินค่าจะสามารถสละเวลาทำงานมาเข้าร่วมกิจกรรมได้ ดังนั้น ระดับของทรัพยากรซึ่งผู้หญิงได้รับจากการเข้าร่วมการพัฒนาย่อมแตกต่างตามระดับของทรัพยากรที่พวกเขาแต่ละคนมีอยู่เดิมด้วยเช่นกัน

(3) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของผู้หญิงอยู่ภายในกรอบของวัฒนธรรมที่ว่าด้วยงานบ้านและความเป็นผู้หญิง การทำหน้าที่ของผู้หญิง ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องต้องการ

ของเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ มากกว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาผู้หญิง แต่สำหรับผู้หญิงจำนวนหนึ่ง การสร้างความสัมพันธ์กับข้าราชการเป็นรูปแบบใหม่ในการพัฒนาทรัพยากรทั้งด้านมนุษย์ สังคม และวัฒนธรรม สำหรับผู้หญิงชาวบ้านแล้ว โอกาสที่ได้แต่งเครื่องแบบประจำกลุ่มและเข้าร่วมในงานพิธีที่เป็นทางการทำให้พวกเธอโดดเด่นกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ การเข้าร่วมกิจกรรมทำให้ผู้หญิงหลายคนได้พัฒนาทักษะและความรู้ใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน และเพิ่มพูนความรู้สึกมั่นใจและความตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง ผู้หญิงบางคนพูดด้วยความรู้สึกภาคภูมิใจถึงทักษะและความรู้ใหม่ ๆ ที่ตนได้รับ ซึ่งได้แก่ การทำบัญชี การฝีมือ และความรู้ด้านสุขอนามัยและกิจกรรมการพัฒนาอื่น ๆ ซึ่งพวกเธอสามารถนำไปเผยแพร่ให้สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนและครอบครัวอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้หญิงจะได้พัฒนาความรู้สึกมั่นใจและทักษะจากการเข้าร่วมในกิจกรรมเพื่อส่วนรวม แต่ประสบการณ์การเรียนรู้ของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันตามกระบวนการทัศนคติด้วยการพัฒนา ยกตัวอย่างเช่น มีการวิจัยพบว่า ผู้หญิงในภาคเหนือซึ่งมีบทบาทนำในโครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ในเขตเมือง และมีประสบการณ์การทำงานกับภาครัฐและ อ.พ.ช. ได้พัฒนาทักษะทางสังคมและการจัดการ รวมทั้งได้เพิ่มพูนมุมมองใหม่ ๆ เกี่ยวกับประเด็นสาธารณะและเครือข่ายทางสังคม แต่พวกเธอไม่เคยตั้งคำถามเกี่ยวกับการที่ผู้หญิงถูกกีดกัน และปัญหาที่ผู้หญิงถูกเบียดขับให้อยู่ในชายขอบของการดำเนินนโยบายการพัฒนา (เนตรดาว แพทย์กุล, 2544) ในขณะที่ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องฝ่ายวิชาชีพที่ศรีสะเกษได้พัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับทิศทางการพัฒนาแบบใหม่ รวมทั้งประเด็นทางการเมืองและสิทธิของตนเอง จากการเข้าร่วมในขบวนการสิ่งแวดล้อมอย่างยาวนาน (ศิริพร โคตะวินนทร์, 2543)

(4) นอกจากผู้หญิงที่มีทรัพยากรในระดับหนึ่งแล้ว เฉพาะผู้หญิงในวัยที่สร้างครอบครัวมาแล้วเป็นระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาได้ เนื่องจากไม่ติดภาระงานบ้าน รวมทั้งการเลี้ยงดูลูก หรือสามารถมอบหมายให้ลูกสาวหรือลูกสะใภ้รับหน้าที่แทนได้ เนตรดาว แพทย์กุล (2544) มีข้อสรุปในทำนองเดียว

กันจากการศึกษาผู้หญิงในภาคเหนือที่เข้าร่วมโครงการกองทุนเพื่อสังคม

(5) ประสบการณ์การเข้าร่วมในโครงการระดับหมู่บ้านเป็นก้าวแรกที่ทำให้ผู้หญิงไปสู่การมีส่วนร่วมในงานพัฒนาขั้นต่อไป นักพัฒนาผู้มีประสบการณ์ยาวนานในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในโครงการพัฒนาและการเมืองท้องถิ่นสรุปว่า มีความเป็นไปได้สูงมากที่จะส่งเสริมผู้หญิงที่เป็นสมาชิกของกลุ่มผู้หญิงอยู่แล้วให้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาอื่น ๆ เนื่องจากพวกเธอมีทักษะทางสังคมและการจัดการมาแล้ว รวมทั้งมีความรู้สึกมั่นใจในตัวเองจากประสบการณ์การทำงานกลุ่มอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การมีส่วนร่วมดังกล่าวเป็นขั้นตอนแรกสำหรับผู้หญิงชนบทที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมเพื่อส่วนรวม อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมเช่นนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการกีดกันผู้หญิงในสังคมหรือไม่นั้นยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลากหลายในระดับต่าง ๆ รวมทั้งต้องอาศัยการผลักดันจากผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนอีกด้วย

บทสรุป

การพัฒนาการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อสังคมของผู้หญิงภาคใต้มีลักษณะเช่นเดียวกับการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในภาคอื่น ๆ ของสังคมไทย กล่าวคือสัมพันธ์กับพลวัตของกระบวนการพัฒนาในประเทศไทย แม้ว่าภาพลักษณ์ของผู้หญิงภาคใต้จะมีความแตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่น ๆ อยู่ไม่น้อย แต่พวกเธอล้วนได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาเหมือน ๆ กัน รวมทั้งได้รับอิทธิพลจากอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายว่าด้วยการเป็นภรรยาและแม่ ซึ่งสืบทอดกันมาช้านาน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของผู้หญิงภาคใต้ก็อยู่ภายในกรอบอุดมการณ์ดังกล่าวด้วยเช่นกัน กรณีการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของหมู่บ้านดังกล่าวข้างต้นนั้นสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ทรัพยากรของผู้หญิงและครอบครัว ตลอดจนความหลากหลายของผู้หญิงอันเนื่องจากความแตกต่างด้านอายุ ฐานะเศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้น Van Esterik (2000) จึงได้เชื่อมโยงการวิเคราะห์ฐานะและสภาพเงื่อนไขของผู้หญิงกับความแตกต่างในมิติของการศึกษา การเมือง และศาสนา โดยเน้นให้พิจารณาด้วยว่าผู้หญิงให้คุณค่าต่อมิติดังกล่าวนั้น

อย่างไร ดังที่ Molyneux (1998, 84) ได้นำเสนอไว้ว่า "...สำหรับนักสตรีนิยมในประเทศกำลังพัฒนา ประเด็นที่สำคัญก็คือ ทำอย่างไรจึงจะพัฒนาการเมืองแบบสตรีนิยม ที่ส่งเสริมเรื่องความยุติธรรมทางสังคมด้วย ซึ่งหมายรวมถึงการยึดมั่นในหลักการของความเสมอภาคและหลักการสากลว่าด้วยความเป็นพลเมือง โดยไม่ต้องข้อสันนิษฐานล่วงหน้าว่าสังคมไร้ความแตกต่างกันทั้งในเรื่องความต้องการและผลประโยชน์..."

เอกสารอ้างอิง

กองบรรณาธิการ. (2539). ผู้หญิงชาวบ้านในทัศนะของ สนิทสุดา เอกชัย. *สตรีทัศน์*, 11(8), 10 -13.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2538). ผู้หญิงกับศาสนา. ใน คณะอนุกรรมการด้านการศึกษา อาชีพ และ วัฒนธรรม (บรรณาธิการ), *สตรีศึกษา 1*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ชาย โพธิ์ลิตา. (2541). ครอบครัวไทยขับเคลื่อนล้อหลัง. *ประชากรและการพัฒนา*, 11(94), 4 -5.

ดารณี ชาญเชิง ศิลปกุล. (2535). สตรีกับประชาธิปไตย. *สตรีทัศน์ 1*, (4), 40-41.

เทวินทร์ อุดสำห. (2533). สภาพและปัญหาการพัฒนาสตรีชนบทของรัฐบาลและอ.พ.ช. *สตรีทัศน์*, 6(1), 72-76.

ธีรนาด กาญจนอักษร. (2542). หญิงชายกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. ใน วรวิทย์ เจริญเลิศ (บรรณาธิการ), *หญิงชายกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธีรนาดกาญจนอักษร.

นิติ เอียวศรีวงศ์. (2538). ผ้าขาวม้ากับผ้าจีน และกางเกงใน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

_____. (2545). ผู้หญิงใน อบต. *มติชนสุดสัปดาห์*, 11(48), 39.

เนตรดาว แพทย์กุล. (2544). บทบาทผู้หญิงชาวบ้านในการพัฒนา กรณีศึกษาของผู้หญิงในเครือข่ายชุมชนเมือง. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พรธงงาม เจ้าธรรมสาร และมานะ ช่วยชู. (2540). รายงานการศึกษาประเมินผลโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง จังหวัดสงขลา. กรุงเทพฯ: DANCED.

ภัสสร ลิ้มมานนท์. (2541). บทบาทของผู้ชายกับปัญหาครอบครัวไทยในปัจจุบัน. *วารสารสมาคมจิตแพทย์*

แห่งประเทศไทย, 43(3), 258 - 263.

มัทนา สามารถ และวิบูลย์สุข บัณฑิต. (2542). ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม: จากทัศนะและประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเฟรเดอริก เอแบร์ก.

เยาวนิจ กิตติธรรกุล. (2539). ผู้หญิงในชุมชนชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้: ท่ามกลางกระแสคลื่น. ในรายงานสรุปการดำเนินงานโครงการเครือข่ายผู้หญิงชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ หาดใหญ่ สงขลา.

วารภรณ์ แซ่มสนิท. (2542). นักกิจกรรมผู้หญิงชาวบ้าน: วิถีความคิดและประเด็นการต่อสู้. ใน สนิทธี สิทธิรักษ์ (บรรณาธิการ), *เท่าหลังย่างก้าว: รวมบทความทางวิชาการด้านสตรีศึกษา*. กรุงเทพฯ: โครงการสตรีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์. (2543). ขบวนการผู้หญิงไทยในศตวรรษที่ยี่สิบเอ็ด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง.

ศิริพร โคตะวินนทร์. (2543). ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่ายราษีไศลแม่มูลม่นยืนสองและสาม. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท. (2540). รายงานการวิจัยการศึกษารูปแบบและแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรบริหารส่วนตำบล. กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท.

สุธิวังศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2535). กระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทหญิงชาย กรณีภาคใต้. ใน คณะอนุกรรมการการศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม (บรรณาธิการ), *กระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทหญิงชาย*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

เสาวลักษณ์ ชายทวีป. (2542). เครือข่ายสตรีทางการเมืองส่วนท้องถิ่น:กรณีศึกษาเครือข่ายแม่หญิงล้านนาและชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้นำสตรีภาคตะวันออกเจียงเหนือ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเฟรเดอริก เอแบร์ก.

อภิชาติ จำรัสฤทธิธ และเทพี พันธุมธธา. (2517). รายงานและสรุปผลการพัฒนาสถานภาพสตรีไทย การวิจัยและนโยบาย. กรุงเทพฯ: สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรพินท์ ส孚โชคชัย. (2537). โครงการส่งเสริมและศึกษาสถานภาพของสตรีในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

- ใจในการพัฒนาหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย.
- อวยพร พาณิช. (2541). ผู้หญิงกับภาษา. ในคณะอนุกรรมการการศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม (บรรณาธิการ), **สตรีศึกษา 1**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ.
- อัมพร แก้วหนู. (2541). ปฏิบัติการพื้นอันดามัน งานฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งและองค์กรชาวประมง. *แกลโต้*, 9(8), 30.
- Archavanitkul, Kritaya and Napaporn Havanon. (1995). Situation, Opportunities and Problems Encountered by Young Girls in Thai Society. In Benja Yoddumnern-Attig, Kritaya Archvanitkul, Napaporn Havanon and Anthony Pramualratana (eds.), **Qualitative Methods for Population and Health Research**. Salaya, Thailand: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Bell, P. (1997). **Thailand's Economic Miracle: Built on the Backs of Women**. In Virada Somsawasdi and S.Theobald (eds.), op cit.
- Bello, W., S. Cunningham and K.P.Li (1998). **A Siamease Tragedy: Development and Disintegration in Modern Thailand**. London: Zed Books, Ltd.
- Boonyavatana, Panit. (1999). **The Making of a Thai Woman**. A paper presented in the 7th international Conference on Thai Studies, Amsterdam, 4-8 July 1999.
- Keyes, C. (1984). Mothers or Mistresses but Never A Monk : Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand. **The American Ethnologist**, 11(2), 223 - 241.
- Kirsch, A. (1982). Buddhism, Sex-roles and the Thai Economy. In P.Van Esterik (ed.), **Women of Southeast Asia: Monograph Series on Southeast Asia**. USA: Centre for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University
- Kittitornkool, Jawanit. (2000). **Elephants Standing on Their Hind Legs: Women in the Changing Village Context in Southern Thailand**. Unpub-
- lished PhD Thesis, the University of Bath, UK.
- Lewis, D. and J. A. McGregor. (1993). **Change and Impoverishment in Albania: A Report for Oxfam**. UK: Centre for Development Studies, University of Bath.
- Manopimoke, Supachi. (1997). **Thai Women and Environmental Degradation: Gender Specific Impact and Social Role**. In Virada Somsawasdi and S. Theobald (eds.) op cit.
- Mills, M. B. (1993). **We Are Not Like Our Mothers: Migrants, Modernity and Identity in Northeastern Thailand**. Unpublished PhD Thesis, University of California, Berkeley.
- Moller, J. (1999). **Education, Gender and Civil Society in Thailand**. A Paper Presented in the 7th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, 4-8 July 1999.
- Moore, H. (1988). **Feminism and Anthropology**. Cambridge: Polity Press.
- National Commission on Women's Affairs. (1994). **Thailand's Report on the Status of Women and Platform for Action**. Bangkok: Office of the Prime Minister.
- Pandey, S. (2002). **Growth of Women NGOs in Thailand: Issues and Challenges**. A Paper Presented in the 8th International Conference on Thai Studies Conference, Nakorn Phanom, 21-25 January 2002.
- Papanek, H. (1979). Family Status Production: The 'Work' and 'Non-Work' of Women. **Journal of Women in Culture and Society**, 4(4), 775 - 781.
- Phananiramai, Mathana. (1996). Changes in Women's Economic Roles in Thailand. In S. Horton, ed., **Women and Industrialization in Asia**. London: Routledge.
- Phongpaichit, Pasuk and C. Baker. (1996). **Thailand's Boom**. Chiangmai, Thailand: Silkworm Books.
- Phongpaichit, Pasuk. Sungsid Piriyanangan, and Nualnoi Treerat. (1996). **Challenging Social Exclusion: Rights and Livelihood in Thailand**.

- Geneva: International Labor Organization.
- Pongsapich, Amara. (1997). **Feminism Theories and Praxis: Women's Social Movement in Thailand.** In Virada Somsawasdi and S. Theobald (eds.), op cit.
- Sa-idi, Arin, et al. (1993). Women in Rural, Southern Thailand: A Study of Roles, Attitudes, and Ethno-religious Differences. **Southeast Asian Journal of Social Science**, 21(1), 81 – 97.
- Somsawadi, Virada and S. Theobald (eds.). (1997). **Women, Gender Relations and Development in Thai Society.** Chiangmai, Thailand: Women's Studies Center, Faculty of Social Sciences, Chiangmai University.
- Tantiwiramanonda, Darunee and S. Pandey. (1991). **By Women, for Women: A Study of Women's Organisations in Thailand.** Singapore: Institute of Southeast Asia.
- Tantiwiramanonda, Darunee and S. Pandey. (1997). **New Opportunities or New Inequalities: Development Issues and Women's Lives in Thailand.** In Virada Somsawasdi and S. Theobald (eds.), op cit.
- Thitsa, K. (1980). **Providence and Prostitution Image and Reality for Women in Buddhist Thailand.** London: Change International Reports.
- Thomson, Sheila. (1997). **Making a Difference: Women in Local Politics in Thailand.** Bangkok: Gender and Development Research Institute.
- Turton, A. (1987). **Production, Power and Participation in Rural Thailand.** Switzerland: United Nations Research Institute for Social Development.
- Van Esterik, P. (2000). **Materializing Thailand.** UK: Berg.